

AZ EL NEM ÉRT ÉS AZ ELMÉRT SZAVAZÓK, A „BIZONYTALAN” NEM SZAVAZÓK

2022 esete a kétezres évek felől

Tardos Róbert

(ELTE Társadalomtudományi Kar)

*A tanulmány beérkezett: 2022. július. 22., opponálás: 2022. július. 26. – 2022. szeptember. 19.,
véglegesítés: 2022. október 6.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2022-es országgyűlési választás eredményei egy széles szavazóközönség számára sokszerűen cáfoltak rá a közvélemény-kutatási előrejelzések zöme által keltett várakozásokra. A tanulmány a szerepet játszó mérési problémákat próbálja felfejteni a mintavételi és nem mintavételi hibák egymással összefonódó szövedékéből. Analóg eseteket is felidézve a kétezres évekből, a korabeli kutatások tapasztalatait másodlagos elemzésekkel kiegészítve von le aktuális tanulságokat a 2021–22-es kampányidőszak szituációjára vonatkozóan. Ennek során a véleménynyilvánítás egy háromelemű (perzisztens, alulmondó, felülmondó) tipológiájának a felelevenítése is kiemelt szerepet kap. A torzításoknak a mintalefedéstől a szavazási készség és a pártpreferenciák félrebecsléséig terjedő spektruma alapján a tanulmány egy összegző modellsémával és a feltételezett hibáknak az egyes politikai oldalakat érintő mértékével zárul, a lehetséges fejlesztési irányokat és azok gazdasági és politikai feltételeit, strukturális korlátait is érintve.

Kulcsszavak: közvélemény-kutatás ■ mérési hibák ■ választói viselkedés ■ véleménynyilvánítási tipológia ■ hibrid technikák ■ társadalmi tisztánlátás

BEVEZETÉS EGY ELSŐ VISSZAPILLANTÁSSAL

A 2022-es választás – mérések és traumák

A 2022. április 3-i választás eredménye, főleg az ismét kétharmados mandátumarány, szinte mindenkit meglepett – még azokat a kormányhoz közeli közvélemény-kutatókat is, akik egyébként hosszabb távon folyamatosan a Fidesz támogatottsági fölényét jelezték. A földcsuszamlásként ható győzelem okozta eufóriát az ellenoldalon csak azok traumája múlta felül, akik az előrejelzések alapján a tizenkét éves jobboldali, de legalábbis a kétharmados kormányzás végébe élték bele magukat. Hogy ezeket a felfokozott várakozásokat mennyi-

re táplálták maguk a közvélemény-kutatások, vagy azok kommunikációja, ez bizonyára vita tárgya lehet, azonban a szóban forgó megrázkódtatások jelenléte kétségtelen (nem véletlen a jelenség kapcsán szinte közhelyszerűvé vált „gyászmunka” kifejezés).

Pusztán az előzményeket, a megelőző választások eredményeit tekintve aligha alakulhatott volna ki ilyen várakozási szituáció. A Fidesz 2010-től 2018-ig háromszor szerzett kétharmados mandátumtöbbséget az országgyűlési választásokon, és az azt követő két (a 2019-os Európai Parlamenti és az önkormányzati) választás során is ötven százalék fölötti listás eredménnyel végzett. 2006 őszétől számítva mintegy tucatnyi (országgyűlési, EP és helyhatósági) választást és népszavazást nyert meg sorozatban, és a 2002-es országgyűlési választástól kezdve a listás eredménye végig negyven százalék fölött volt. Bizonyos szavazói fluktuációt is számításba véve, ez egy többé-kevésbé szokászerűen stabil, másfél-két millió fős törzsszavazói közönséget jelent, amely már önmagában megközelítette az ellenzéki tábor időről időre változó teljes – széttagolt vagy különböző formában szövetkezett – szavazóközönségét.

Nos, ismét igazolódott a papírforma – mondhatnánk, ha nem vennénk figyelembe, hogy a közvélemény-kutatások az országgyűlési választásokat megelőző egy év nagyjából felében, 2021 tavasza és ősze között¹ nem csak fej-fej melletti állást, de esetenként fölényes ellenzéki vezetést jeleztek. Persze az ilyen pártpreferencia-adatok inkább közhangulati, mint közvetlenül prognosztikus jelentőségűek, ahogyan erre indokoltan figyelmeztetett az aktuális hazai terrénról nem sokkal a 2022-es választás előtt közös cikkben a választáskutatás első vonalbeli három képviselője (Böcskei-Szabó-Závecz, 2022). Ezzel együtt, az ilyen típusú közhangulati előzmény, ha nem is elégséges, de szükséges feltétele egy-egy ellenzék felé forduló voksolásnak, és az is kétségtelen, hogy a szóban forgó közhangulati klímaváltozás jól magyarázható a szóban forgó időszak sajátosságai alapján. A jelen cikknek nem tárgya e szubsztantív kérdések behatóbb vizsgálata, mindenestre könnyű olyan mozzanatokat felidézni, mint a pandémia harmadik nagy – és még többé-kevésbé oltás előtti – hulláma, a járvány okozta gazdasági visszaesésből kilábalás még korai szakasza, majd az ellenzéki pártok választási szövetségének egymást követő etapjai, betetőzve az előválasztási kampánnyal és az általa felerősített ellenzéki várakozásokkal. Más kérdés, hogy mennyire voltak realisztikusak a szóban forgó extrapolációk az adott időszak pártpreferencia-eredményei nyomán: ha meggyőződünk arról, hogy nem egy hirtelen utolsó napi (vagy akár utolsó heti) fordulat idézte elő a bekövetkezett újbóli, sőt a megelőző két választásnál is fölényesebb Fidesz-győzelmet, akkor nem kell-e a vonatkozó 2021-es pártpreferencia-adatokból is X százalékot leszámítolni az ellenzék oldalán? Bár a közvéleményt minden bizonnyal leginkább a választást többé-kevésbé közvetlenül megelőző mérések kudarca foglalkoztatja, a kutatás-módszertani, de akár

a tartalmi, sőt a pragmatikus politikai tisztánlátás szempontjából sem közömbösek a kutatások tágabb időbeli keretei.

Az említett X százalékot valójában csak becsülhetjük, jó esetben közelíthetjük a rendelkezésre álló információk alapján, azonban ennek a diszkontálásnak bizonyos értelemben nincs is nagy jelentősége. A Thomas-teoréma közel száz évvel ezelőtti megfogalmazása óta szociológiai, szociálpszichológiai közhely, hogy bizonyos tényállítások már az által elnyerhetik tényszerű jelentőségüket, ha valamely „szituáció meghatározása” során emberek jelentős csoportjai akként tekintenek rájuk. Bármennyire gyenge lábon álljanak is az objektívebb vizsgálódás fényében, mégis olyan következményekre vezethetnek, mintha sziklaszilárd talapzatra támaszkodnának. A szóban forgó jelenség közeli, de nem azonos a Merton (2002[1968]) által bevezetett „önbeteljesítő jóslat” elgondolás tárgyával; de semmivel sem kisebb a jelentősége, az „önpusztító jóslat” később fókuszba helyezett mechanizmusának. E fogalmi páros előbbi tagja pedig azzal az „utánfutó” hatással rokon, amely a győzteshez húzás közhangulati jelenségét modellezte, míg az „underdog” effektusként megjelenített utóbbi mozzanat a hátrányban lévő „gyengébb” fél melletti fokozott kiállással és mobilizációval, amelynek tapasztalatait a választási közvélemény-kutatások jelenségvilágában érhetjük tetten. Az egyedi mérésekből rövidre záró következtetések veszélyére figyelmeztető fenti cikk (Böcskei et al, 2022) ez utóbbi lehetőségről is hangsúllyal szólt az idei választások előtt (ekkor már a – ha nem is biztos, de többé-kevésbé világosan kirajzolódó – Fidesz-vezetés közhangulati kontextusában). Ezek a mechanizmusok minden bizonnyal meghatározó jelentőségűek az aktuális rejtélyeket, s nem utolsó sorban a választási utóhatásokat illetően is.

Egy korábbi kudarc szakmai tanulságai: a 2002-es eset

De tegyünk egy lépést először visszafelé, a címben is jelzett kétezres évek felé. Nem csak azért, mert a hazai közvélemény-kutatások elmúlt három évtizedének néhány emlékezetes „fekete napja”-t tekintve a 2002-es országgyűlési választás volt az első jelentős eset, hanem azért is, mert a kudarcos méréseknek a történetek fényében való vizsgálata a mai szituáció számára is etalont jelentve példás komolysággal ment végbe. A közvélemény-kutatóknak a választást közvetlenül követő összefüggésén az – egyébként legközelebb, önmagában véve is igen jó közelítést produkáló – Mediánt vezető Hann Endre komoly szakmai önvizsgálat igényére szólított fel. A Gallupot képviselő Manchin Róbert a közvélemény-kutatások „fekete napja”-ról beszélt; érdemes azonban hozzátenni, hogy valójában igen törekeny demoszkópiai szituációról volt szó, amikor a versenyben élén álló felek a választást megelőző félév egészében fej-fej mellett álltak, és ezt a nagyon szoros helyzetet még tetézte a kampány utolsó heteinek

néhány váratlan fejleménye, olyan események, amelyeket az akkorra már erősen professzionalizált és médiaszerű kampánygyakorlat külön is kiélezett. Az utolsó hónapok méréseinek ide-oda hullámmozgása után az első forduló eredménye, a kihívó fél MSZP-nek a Fidesszel szembeni egy százalékos listás előnye és a partner SZDSZ éppen hogy bekerülése valóban nehezen prognosztizálható kimenetel volt. Tegyük hozzá, az intézetek helyzetét az akkor még érvényben lévő jó egy hetes közlési moratórium is nehezítette az első forduló előtt. Ehhez képest az utolsó hónapok nagyobb részt realisztikus eredményeket produkáltak, sőt az ominózus utolsó hónapban is nagyobb részt csak pár százalékos Fidesz-vezetést jeleztek.²

A kudarc okainak mélyére hatolva Angelusz Róbert (2002) a látens közvélemény jelenségkörét, a nyilvános és a privát vélemények szétválásának megjelenési formáit, és mindezzel összefüggésben a többségi és kisebbségi vélemények – makro vagy mikro szinten való – téves észlelésének, az ún. pluralizmus ignorancia különböző típusú aktuális megnyilvánulásait elemezte. A „csend-spirál effektus”-t megjelenítve, a kampány-időszakban maximális hangerőre kapcsolt kormányzati propaganda által fémjelzett kommunikációs klíma közepette az ilyen torzító befolyások az ellenzéki megkérdőjeleztek „elhalkulását” eredményezhették, azonban ugyanezeknek a választóknak a szavazástól való eltántorítását már nem feltétlenül váltották ki (sőt akár fordítva is történhetett). A korabeli szituáció nem mellékes eltérése volt a jelenlegihez képest a kétfordulós választási szisztéma, amelynek során a közvélemény-kutató intézetek a tanulságokat felhasználva, nem utolsósorban az első forduló „helyes értékek”-et már megismerve, korrigálhattak az eljárásaikon. A fenti tanulmány maga is utal ezekre a korrekciós kísérletekre, például a Gallup részéről a rejtett véleményeknek további összefüggéseken keresztüli feltárásával (sőt hozzátehetjük, az intézet a két forduló között a települési közeg befolyásait is megcélozta egyes mikro-felvételeivel, Manchin, 2002).

A torzítások néhány „örökzöld” témája

Mielőtt arra tennék kísérletet, hogy a 2022-es tapasztalatokat a kétezres évek megfigyeléseire visszanyúlva vizsgáljam, néhány olyan megfontolást kell röviden érinteni, amely a publicisztikában visszatérően megfogalmazódott a téves előrejelzések indokaként, s amelyek ha valóban jelentős súllyal estek volna latba, gyakorlatilag szükségtelenné is tennék a további vizsgálódásokat. A legközvetlenebb – mondhatnánk ezen esetekben „örökzöld” – az utolsó napokban történt olyan változás lenne a választói preferenciákban, amelynek regisztrálását egy-egy felvétel többnapos átfutása gyakorlatilag kizárna. Ennek a szempontnak a súlyát részben az a körülmény kérdőjelezi meg, hogy 2022-ben nem merült fel olyan esemény, nagy horderejű váratlan fordulat, ami épp

a szóban forgó legutolsó napokra esett volna. Ami ténylegesen komolyan eshet latba, az ukrainai háború és annak hazai lecsapódása, a választás másfél hónappal megelőzően vette kezdetét, és ha ezt az időszakot nem is a felvételek özöne kísérte, azért kellő számban voltak, hogy ennek a közvéleményben történt kihatásait már megjeleníthesse – valójában ezek sem utaltak olyan mértékű fordulatra, amely már megelőlegezte volna a választás eredményeit. De a választást követő (post-election) felvételek nyomán azok az első elemzések is (így Enyedi–Szabó, 2022), amelyek már a szavazási döntések keltéről is beszámolhattak, azt jelezték, hogy a voksok nagy része hosszabb távon „lehorgonyzott” szimpátiából következett, egyik vagy másik fél oldalán, és csak viszonylag kevesen döntöttek az aktuális fejleményeket is figyelembe véve az utolsó hónapokban, és különösen az utolsó napokban.

Egy másik ilyen érv a pártpreferenciák mérésének olyan torzulása, amely a felvételeket végző intézetek vélt politikai hovatartozása és az ennek nyomán történő szelektív válaszmegtagadás/rejtőzködés között állhat fent. Ez a feltételezés már a látens vélemények 2002-es kutatása során is hangot kapott (így Angelusz, 2002), és a rákövetkező évek vizsgálatai, módszertani tesztjei során többször is górcső alá került. Csak röviden érintve ezek eredményeit:³ bár az elemzések megerősítették, hogy léteznek olyan válaszadói szegmensek, amelyek követik a közvélemény-kutatások eredményeit, és az egyes intézetek politikai közelségéről is rendelkeznek – valós vagy kevésbé valós – tájékozottsággal, ezek száma nem éri el azt a nagyságrendet, amely az eredményeket jelentősen befolyásolhatná. A nagy nyilvánosság előtt megjelenő közvélemény-kutatások az időről időre elkészülő felvételek egészéhez képest bizonyára viszonylag nagyobb arányban kerülnek ki – a közkeletű besorolások szerint – az ellenzéki oldal irányából (szemben a kormányzati oldal nagyszámú ún. „belső mérés”-ével), és ez a látszat akár támpontot is nyújthatna az ilyen típusú magyarázatok számára. Valójában az előbbiekből korántsem volt kiolvasható az ellenzéki tábor olyan egyöntetű előnye a 2021 közepe táján, második felében, amely a „két tábor, két kutatási blokk, két közvélemény” jellegű vélekedés alapjául szolgálhatna.⁴

A következő fejezetekben először arra vállalkozom, hogy a 2022-es választások közvélemény-kutatási közeget és sajátos torzítási forrásait az elmúlt két évtized néhány metodológiai fejleménye és az elmúlt időszak közhangulati jellegzetességei alapján jellemezzem. Majd ezeket a főleg kvalitatív kifejtéseket egy kvantitatív szakasz követi, korábbi, főként a kétezres évek második feléből való kutatási adalékok másodlagos elemzéseivel, egy, a látens politikai preferenciákat, illetve a tényleges részvétel hiányát kiemelő, még Angelusz Róberttel kialakított véleménynyilvánítási tipológiát felhasználva. Ezeknek a korábbi adatokból származó eredményeknek a mai párhuzamok fényében való bemutatása után az összegzésben egy általánosabban is alkalmazható modell-sémát vázolok fel, amelynek alapján – kvantitatív és kvalitatív adalékokra is

építve – a 2022-es közvélemény-kutatási torzítások mérlegét kísérlem megvonni. A következtetések közt további metodológiai kutatásokra, a gyakorlatot is érintő fejlesztési irányokra teszek javaslatot.

HIBAFORRÁSOK ELSŐ VÁZLATBAN: FELVÉTELI MÓDOK ÉS HANGULATI KLÍMA – MA ÉS ANNAK IDEJÉN

A személyestől a telefonos felvételek felé – trendek és khatások

Ha a 2022-es felvételeknek a két évtizeddel korábbihoz képesti változásait tekintjük, technikai értelemben a legszembetűnőbb vonás minden bizonnyal a személyes felvételek szinte teljes visszaszorulása a telefonos és kisebb részben az online felvételi módokkal szemben. Igazság szerint ennek a fordulatnak már megvoltak annak idején is az előzményei a valószínűségi mintavétel klaszszikus hagyományain alapuló survey megoldásokat körülvevő feltételrendszer, a szociokulturális közeg fokozatos romlása nyomán (Angelusz–Tardos, 2009). Nem utolsó sorban gazdaságossági megfontolások vezettek a hazai viszonyok közt is az alternatív megoldások fokozatos térhódításához. Ezek közt az elsőként megjelent telefonos verziók különböző hátrányaival már a fenti tanulmány is foglalkozott, majd már kifejezetten erre a technikára koncentrálna több empirikus egybevetéssel részletezve (Kmetty, 2012). Jelen szempontból nem is csak olyan mintavételi jellemzők, a lefedettség, az elérés terén jelentkező hátrányok említhetők itt, amelyek főként a reprezentativitás véletlen alapú hagyományos survey megoldásaival szemben jelentek meg (és amely eltérések a befogadói közegnek a személyes megkérdezést is utolérő romlása nyomán fokozatosan csökkentek). Azoknak a minőségi vonásoknak a gyengüléséhez is, amelyek ideális kérdezői kompetencia⁵ esetében a hagyományos interjú által nyújtott személyes interaktivitás és bizalom, s nem utolsó sorban a hosszabb időtartam által is lehetővé tett tartalmi beágyazás magasabb fokában ölthetett testet.⁶ A technicizálódás felé való elmozdulás (különleges esetként a teljesen gépesített felvételi típus) khatásai világosan mutatkoztak meg az olyan megnyilvánulásokban, mint a telefonos válaszádnak a politikailag erősebben érdeklődő, s a választási részvétel iránt általában nagyobb hajlandóságot mutató szavazói szegmens felé történő koncentrálnódása. Másfelől sajátos módon az olyan tendenciában is, mint a konkrét voksok, a pártpreferencia kérdésében a „nem tudom”, esetleg az „erre nem válaszolnék” típusú válaszok igen magas, akár a megkérdezettek felét meghaladó aránya.⁷ És ha ez a két megnyilvánulás látszólag ellentmond is egymásnak, közös elemként a telefonos válaszádnak erősebb klímaérzékenysége, ha nem is feltétlenül a kormányzati kommunikáció tartalmi, de a mindenkor „széljárás” iránti nagyobb fogékonysága említhető.⁸

A 2022-es eset egyik különlegessége a pártpreferenciával való rendelkezés teljes népességen belüli kiugró előfordulása volt a felvételek számottevő részében. A telefonos felvételek nagymértékű általánosságát és a voksolási szándék kinyilvánításának a korábbiakban jelzett alacsony gyakoriságát tekintve, ez kétségtelenül nem magától értetődő, ellentmondásosnak tűnő jelenség. Ahhoz képest, hogy a választási kampány közvélemény-kutatásai során milyen sok szó esett a pártot meg nem nevező „bizonytalanok”-ról, mennyit emlegették az ezzel kapcsolatos előrejelzési gondokat, rendkívül magasnak tekinthető a választást megelőző időszakban a pártpreferenciák kinyilatkoztatásának 75-80 százalék körüli, esetenként még magasabb aránya. Ez meglehetősen szokatlan jelenség a közvélemény-kutatások hazai, de alighanem nemzetközi gyakorlatában is, és arról a törekvésről tanúskodik, hogy minél több rejtőzködőnek, de ugyanakkor szavazni késznek is felszínre hozza a vélt pártpreferenciáját. Ez a törekvés elvileg csak helyeselhető, ha olyan „mellékhatások”-kal is járhat, amelyre részben deduktív jelleggel, részben korábbi kutatási eredményekre, módszertani elemzésekre támaszkodva hívom fel a figyelmet a jelen tanulmányban. Felidézem a pártpreferenciával kapcsolatos véleménynyilvánítás egy olyan tipológiáját (Angelusz–Tardos, 2006a), amely a részvételi és a voksolási szándék (illetve retrospektív jelzés) adatainak egybevetésével a megkérdezetteket három csoportba sorolta.

1. A legkevésbé problematikus (és általában leggyakrabban előforduló) a „perzisztensek” esete, akiknél a részvételi és a voksolási szándék kinyilvánítása szinkronban van egymással (az esetek általában kis részében ez a részvételi szándék és a pártpreferencia együttes hiányát is jelezheti).

2. Az „alulmondók”-é, akik magas részvételi hajlandóság mellett kevés konkrétumot árulnak el aktuális, illetve múltbeli pártpreferenciájukról (ahogy az említett korábbi telefonos felvételek esetében ez gyakori tapasztalat volt).

3. Végül a „felülmondók”, akik meglehetősen kérdéses részvételi hajlandóságuk mellett is (explicit vagy implicit módon kinyilvánított) pártszimpátiával rendelkeznek.

A 2021–22-es közhangulati klíma és a felfokozott ellenzéki várakozások új mozzanata

Ha a „felülmondás”-nak az „alulmondás”-t leváltó tendenciája ritkán került terítékre a 2022-es közvélemény-kutatások figyelmet érdemlő vonásai között, még kevésbé kapott reflektorfényt egy, az aktuális közhangulati klímával közvetlenül összefüggő és a közvélemény-kutatási eredményeket is sok tekintetben befolyásoló jellegzetesség, a győzelmi várakozások korántsem triviális alakulása. A tényező szerepéhez képest maga az erre irányuló („ki fog nyerni” típusú) kérdés is viszonylag kevés kutatásban szerepelt (vagy legalábbis ritkán

került az eredményekről szóló híradásokba). Bár e projekciós mozzanat szerepét általában nem vitatják, kétségtelen, hogy az eredmények értelmezése nem egyszerű, többfajta megfontolás figyelembe vételét igényli. Talán az az ellenérv a legkevésbé tartható, hogy ilyen kérdések kapcsán az emberek csak azt reprodukálják, amit a közvélemény-kutatások beléjük tápláltak.⁹ Ahogy az előzőekben már szó esett róla, viszonylag kevesen követik ezeket az eredményeket, és különösen kevesen kísérik figyelemmel ezek aktuális alakulását időről időre; igaz, különböző közvetítésekkel ezek a befolyások is leszivárognak a közgondolkodás különböző szegmenseibe. Lényegesebb azonban a mikro- és mezo-, illetve még tágabb környezetek aktuális atmoszférájának érzékelése, a mindennapi interakcióktól (mit mondanak a rokonok, a „szomszédok”) a kevésbé közeli csoportok („gyenge kötésű” ismerősök) viselkedéséből leolvasott benyomásokig, s persze nem utolsósorban a politikai aktorok szerepléséig a különböző közéleti színpadokon (a magától értetődő győzelmet sugárzó magabiztosságtól a nagyfokú bizonytalanságot sugalló megnyilvánulásokig).

A kérdésre adott válaszok alapmegoszlása maga is figyelmet érdemel. Ha nem is közvetlenül azt tekintve, hogy ki nyerheti meg ténylegesen a következő választást, viszont annál érdekesebb a közvélemény aktuális klímája, annak egy fontos tünete szempontjából. Nem kevésbé lényegesek azonban azok a részletesebb eredmények – gondoljunk a pluralizmus ignorancia konceptuális elgondolásának egyes elemeire (Angelusz, 2002) –, hogy a különböző pártok, táborok hívei hogyan vélekednek, milyen reményeket fűznek a saját oldal győzelméhez. Így beszédes az a 2021. november közepi podcast,¹⁰ amely a Závecz Research aktuális felvétele nyomán számolt be a 2021 őszi előválasztás utáni győzelmi várakozásokról. Ahogy a csaknem fele-fele arányú megoszlás, úgy a kormánypárti és az ellenzéki szimpatizánsok csaknem egyöntetű „mi fogunk nyerni” típusú várakozása is a saját véleményközeg abszolutizálásához kapcsolódó ignorancia-esetek alapváltozatát jelenítve meg (ilyen szempontból szinte elhanyagolható az ellenzéki oldalon is mindössze tíz százalékot kitevő szkeptikus várakozás az adott pillanatban). Mindezzel gyakorlatilag szinkronban volt a pártpreferenciák akkor mért aránya (egymáshoz közeli megoszlással, a konkrét esetben négyszázaléknyi ellenzéki vezetéssel).

A közhangulati klíma aktuális érzékenységet és ehhez képest a győzelmi várakozások pártblokkokon belüli viszonylagos stabilitását jól érzékeltette az alig egy hónappal későbbi Medián-felvétel.¹¹ Bár a pártpreferenciáknak az előválasztás körüli helyzethez képest a Fidesz felé fordulása az eredmények szerint a szavazási szándékoknak csak néhány százalékát érintette (sőt a „biztos szavazók” körében továbbra is valamelyes ellenzéki előny mutatkozott), a „ki fog nyerni” kérdésben a Fideszre tippelők nagysága közel húsz százalékponttal lett már nagyobb, a kétharmados arányt is megközelítve. Bár a közvéleményben így közel háromszoros lett az ellenzékihez képest a kormánypárti

siker előrevetítése, az ellenzéki szavazók többsége nem vesztette el a reményét, ami a korábbi tapasztalatok fényében korántsem magától értetődő jelenség. S bár a választást megelőző további hónapok már nem bővelkedtek hasonló adatközlésekben, mivel jelentős fordulat a pártpreferenciákban terén sem következett már be (ahogy az előzőekben azok több-kevesebb stabilitásáról az utolsó időszak kampányfejleményei, s nem utolsó sorban az ukrainai háború kapcsán is szó esett), nincs okunk feltételezni, hogy a várakozások fenti mintázatát illetően jelentős változás történt volna.

Az időben visszatekintve, a 2010-es választás, illetve az azt megelőző időszak azért is érdemel figyelmet, mivel ez egyike volt az 1990-es rendszerváltást követő nagyhatású „kritikus választások”-nak,¹² és nem utolsó sorban azért is, mivel a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány Magyar Választáskutató Program (DKMKA MVP) révén a korábbi választások közül az egyik utolsó alkalomként erre vonatkozóan áll rendelkezésre a szóban forgó kérdést is felölelő sokrétű adatbázis. Közös elem a 2022-es választással összevetve a Fidesz-szavazatok valamennyi választást tekintve legmagasabb, az ötven százalékot egy-két százalékkal meghaladó listás aránya is. Ezzel azonban be is fejeződik a közös elemek sora, legalábbis az adott kérdés szempontjából. Nem csak a választást közvetlenül megelőző kampányidőszakban, de egy évvel korábban, a 2009 májusi EP-választást megelőzően is csaknem egyöntetű volt az akkor ellenzéki Fidesz befutásával kapcsolatos várakozás, úgy, hogy az akkor kormányon lévő baloldali, illetve liberális szavazói körön belül is csak egy alig egyharmados kisebbség bizakodott a folytatásban. (Túlmenne az adott kereteken a vonatkozó közhangulati részletek taglalása, mindenesetre a 2006-os választást követő fejlemények egész sora hosszabb távon is az ilyen jellegű várakozásokat kondicionálta.) Sőt néhány évvel korábban, 2005 közepén, az MSZP–SZDSZ-kormányzás aktuális közhangulati mélyrepülése közepette végzett felvétel is a baloldali-liberális tábor várakozásainak meglehetősen törekénységére utalt (akkor alig haladta meg köztük az ötven százalékot a 2006-ban végül bekövetkezett ismétlést remélők hányada, szemben az ellenzéki Fidesz-szavazók csaknem egyöntetű bizakodásával szemben)¹³ Ezekhez a másfél évtizedet átfogó előzményekhez képest kétségtelenül jelentős mozzanat a többségében ezúttal is baloldali és liberális szavazókat magába foglaló ellenzéki tábor várakozásainak több-kevesebb eltökéltsége a 2022-es választást megelőző jó félév során.¹⁴ Felmerülhet a kérdés: ha a pártpreferenciákat illetően is számottevő felülbecslést tételezhetünk fel hosszabb időn keresztül az ellenzéki tábor oldalán, nem érinthette-e ugyanaz a szóban forgó várakozásokról szóló adatokat. A pártpreferenciák és várakozások szoros kapcsolatát tekintve erre csak igen lehet a válaszuk, legalábbis ami az össznépességet, az erre vonatkozó alapmegoszlásokat illeti. Kevésbé kell viszont az egyes táborokon belüli pozitív várakozások, a saját esélyek magasra értékelésének tendenciáját kétségbe vonnunk. Például az ellenzéki oldalt

tekintve arra gondolnunk, hogy a baloldali és liberális szavazókon belül is az eltökéltebbek, erősebben bizakodók kerültek volna a mintába. Bár a választási eltökéltség és pozitív várakozás minden bizonnyal ez esetben is a kutatásokban való részvétel irányában hatott, a véleményhiány, a ki nem nyilvánított szavazási szándék esetében a felvételek számottevő része a pártpreferenciaelemzések bázisát ezek felé a válaszadói csoportok felé is igyekeztek bővíteni, amely viszont valamelyest ellensúlyozhatta is a pozitív várakozások egyöntetűségét az adott tábor leghatározottabb szavazói magjának oldalán.

A táborokon túl: az „egyéb” pártok, új formációk szerepe

A 2022-es sajátosságok számba vétele egy olyan mozzanattal zárulhat, amely ugyan szintén nem egészen egyedi, kiugró jelenség, de az elmúlt évtizedben nem is volt megszokott, és minden bizonnyal szerepet játszhatott az előzetes mérések torzulásában: a nagy blokkokon kívüli „harmadikok”, a nagyrészt újonnan megjelenő kis pártokra összesen viszonylag magas, tíz százalékon felüli szavazati arány jutott. Ez mindenképpen magasabb volt, mint ahogyan a választást megelőző hónapok felvételeivel számoltak (többnyire öt-hat százalék körül mozgott az összesített becslés, a hét-nyolc százalékos értékek csak egy-egy felvétel esetében fordultak elő).¹⁵ Amellett, hogy a korábbi időszakban a kis pártok (komolyabb háttérrel vagy anélkül, akár tucatnyi létszámban is) többnyire csak néhány százalékos összesített eredményt értek el, az előzetes kalkulációkban valószínűleg az a várakozás is szerepet játszott, hogy a két nagy blokknak a választás színpadán való megjelenése olyan vonzerőt jeleníthet meg a különböző pártok közt ingadozó, bizonyos fokig elkötelezetlen szavazóközönségben, amely nagy részüket e két blokkba tagolja. Azok a tapasztalatok, amelyeket a korábbiakban a véleménynyilvánítás és részvételi hajlandóság különböző típusairól szerezhettünk, a kis pártok potenciális közönségéről is adalékokat nyújthatnak a következő elemzések során.

Szorosan összefügg az „egyéb” pártok alulbecslésével a 2018-ban még mintegy húsz százalékos Jobbik szavazati hozamának felülbecslése, de az ellenzéki összefogás választási megjelenése és a kampányidőszakban a pártpreferencia-felvételeknek is erre fókuszálása miatt ez a mozzanat kevésbé nyomon követhető. Sokszor el is mosódik ez a tényező az ellenzéki szavazók „kilencszázezer fős lemorzsolódásának” sommás megállapításán belül, holott ennek a mennyiségnek – ha pontosan meg nem is jelölhető – minden bizonnyal számottevő része az erősen heterogén Jobbik-tábor leolvadásához, és a választásokon történt szétszavazásához (részben otthon maradásához) kapcsolható.¹⁶ A vizsgált mérési torzításoknak ez alighanem az egyik legnagyobb komponensét adta, amelyhez szintén a korábbi vizsgálataink preferencianyilvánítási

tipológiájának alkalmazása és a jelen szituációhoz kapcsolt értelmezése nyújthat támpontokat.

Kontextuális sajátosságok, települési klíma

Az adott időszakon belül is komolyabb kilengéseket megjelenítő, de egyes pontokon határozottan ilyen irányba mutató közhangulati klíma mellett azoknak a kontextuális vonásoknak a szerepéről is szólni kell, amelyek ugyan nem egészen új keletűek, de bizonyos fokig még tovább erősödve támogathatták a jelzett klímahatások érvényesülését. Tekintsük először a leginkább tényszerű adatokat, a 2022-es választási statisztikákat, a lehetséges szociodemográfiai közjegellemzők közül az egyes településtípusokról rendelkezésre álló adatokat.¹⁷ Hogy ismét a Fidesz szempontjából egészében hasonló eredményt produkáló 2010-es választás legyen az összevetés első számú kiindulópontja: a már akkor is jelentős területi eltérések még csak kb. 12 százalékpontos eltérést jelentettek a győztes párt szavazatait tekintve a főváros és a községek között, 2022-re ez a különbség több mint 20 százalékpontra nőtt.¹⁸ Ezek az adatok részben visszaigazolják azokat a 2021–22-es közvélemény-kutatási eredményeket,¹⁹ amelyek az egyes településtípusok szerint is feltűnően nagy eltéréseket vetítettek előre, nem utolsósorban a községekben kétharmad közeli Fidesz-pártpreferenciával összefüggésben.

Ehhez képest kevésbé igazolódtak a fővárosra, részben nagyobb vidéki városokra vonatkozóan a csak egyharmad közeli Fidesz-szavazóra vonatkozó jelzések (a választási adatok szerint a fővároson belül is csak a legerősebb baloldali-liberális erődnék számító XIII. kerületben alakultak így az eredmények). Azonban a kutatásokban vázolt kivételesen nagy szociodemográfiai eltérések mégis sokat mondanak az aktuális közeghatásokról. Ha a fővárosban esetleg az adott időszakban sem közelítette a hatvan százalékot az ellenzéki szavazók aránya (2022 áprilisában a főváros egészében ez kevéssel az ötven százalék alatt, főként a belterületi körzetek esetében – az említett kivételes körzettől eltekintve – kevéssel ötven százalék felett maradt), ez a főváros jelentős része és egyes vidéki nagyvárosok esetében így is dominánsan ellenzéki közeget jelentett. További szubkulturális környezeti elemeket bekapcsolva, a szóban forgó miliőhatások még pregnánsabban jelenhetnek meg. Az említett 2021 decemberi Medián közvélemény-kutatás során az életkor és az iskolai végzettség szerint a lakóhelyihez hasonló nagyságrendű eltérések mutatkoztak, az ellenzéki szavazóknak a fiatalabb korcsoportok és a magasabban iskolázottak közötti dominanciájával. Még ha vélhetően (a településtípusok esetéhez hasonlóan) ezek az eltérések nagysága az adott időpontban sem érhettek el a mérések által jelzett különbségeket, a szóban forgó jellemzők kombinációja már olyan lakóövezeti-társadalmi környezeteket, nagyobb méretű szociokulturális szegmenseket rajzol körül (mint például a nagyvárosi magasan iskolázott fia-

taloké, például az egyetemi hallgatóké), ahol nem csak többségi jellegű az ellenzéki pártszimpátia, hanem akár a magától értetődés jegyeit hordhatja az adott közegben. Ha az adott kontextusban „kisebbségi” kormánypárti szavazók véleményváltozását ez aligha vonta is maga után, arra (különösen az ellenzéki klímaáramlatok csúcspontjain) alighanem hatással lehetett, hogy kerüljék a politikai tárgyú közvélemény-kutatásokat, legalábbis azok választási jellegű témaköreit.²⁰

Kieső mérési közegek

Azonban a kontextushatásokkal kapcsolatban lehetséges torzítások ezzel nem értek véget a településtípusokkal összefüggésben; részben mintavételi jellegű, lefedési problémák is felmerülnek, amikor a községeken belüli további bontásokról, az 1000 fő alatti vagy csak pár száz fős aprófalvak és a néhányezer fős települések összehasonlításáról van szó. Azt már a választási részvételről a kilencvenes évekből való kutatásaink is jelezték (így Angelusz–Tardos, 2005), hogy az aprófalvakban a választási részvétel (a szomszédsági méretekkel és közvetlenebb társadalmi-hálózati kapcsolatokkal összefüggésben) többnyire számottevően magasabb és a nagyvárosi szinteket is megközelíti vagy meg is haladja. Legalábbis a személyes kérdezési verziókra vonatkozóan, a reprezentáció problémáival foglalkozó módszertani tanulmányunk (Angelusz–Tardos, 2009) is jelezte a kislétszámú falusi népességcsoportokkal kapcsolatos lefedési problémát.²¹ Azóta viszont egyre nyilvánvalóbbá vált a szóban forgó kontextuális jellegzetességnek nemcsak választási és – az elérés értelmében – demoszkópiai részvételi, hanem a pártpreferenciákra is kiható összefüggése is. Ha a községekben túlnyomó a Fidesz-fölény, ez még inkább így van az aprófalvak esetében (a rendelkezésre álló adatok szerint az 500 főnél kisebb településeken már 2010-ben is megközelítette a kétharmadot – az akkor még ellenzéki – Fidesz-támogatók aránya (közel tíz százalékpontnyi eltéréssel a nagyobb községekhez képest), mostanra ez már a hetven százalékos zóna közelébe ért.²² A személyes adatfelvételek esetében ez biztosan pótlólagos problémát jelent a pártpreferenciák becslésének oldalán; egyelőre kérdéses viszont, hogy a felvételeknek a telefonos irányba történt elmozdulása hozott-e valamilyen változást a szóban forgó elérési torzulás kiküszöbölésének irányában. Mindenesetre az aprófalvas népesség minden fogyatkozás ellenére továbbra is jelentős, a népességen belül több százaléknyi részaránya súlyt ad ennek a torzítási lehetőségnek.²³

Az aprófalvak lefedési problémája egy általánosabb módszertani kérdést is felvet: mennyire oldható meg az ilyen típusú mintavételi deficit átsúlyozással, esetleg az imputálás valamilyen válfajával. Bár kellő minőségi információk birtokában nem kizárt a megfelelő megoldás, a rutinszerű szociode-

mográfiai háttéradatak felhasználásával erre kicsi az esély. Például a legdurvább módon, az egyéb községi válaszadók helyettesítő szerepével épp az a – csak részben egyéni szintű – jellegzetesség esik ki, amelyet a viszonylagos szomszédsági zártság, illetve hálózati sűrűség rejt magában a választói magatartás egyenirányítása terén. A tulajdoni és lokális hatalmi viszonyok által is beágyazott politikai integráció (Szabó–Gerő, 2020) épp az ilyen típusú kistélepeken juthat legteljesebben érvényre, a történeti útfüggés számos elemével is kísérvé.²⁴

MÁSODLAGOS ELEMZÉSEK TIPOLÓGIAI ADALÉKOKKAL A KÉTEZRES ÉVEKBŐL. A TORZÍTÁSOK MINTAVÉTELI ÉS NEM MINTAVÉTELI FORRÁSAI

Demoszkópiai és választási részvétel – kongruens és inkongruens szegmensek

2006 és 2009 között Angelusz Róberttel négy módszertani tanulmányban vizsgáltuk a mintavételi és nem mintavételi hibák különböző forrásait, ebből három közvetlenül kapcsolatos a jelen tárggyal.²⁵ Két cikk (Angelusz–Tardos, 2006b és 2009) az elérhetőség és a válaszadói készség erős és gyenge közegeivel, a demoszkópiai reprezentativitás, egy pedig (Angelusz–Tardos, 2006a) a véleménynyilvánítás és az attól való tartózkodás, az esetleg rejtőzködés problémáival foglalkozott. Voltaképpen háromféle mozzanatról van szó, amelyek között azonban nincs merev határ: az eléérés, a válaszadói készség és a részvételi hajlandóság bizonyos értelemben egy töről fakad, amennyiben valamennyi komponens esetében meghatározó szerepet játszik részben egyfajta státustudat és (részben interiorizált, részben külső elvárások által diktált) normatudatosság a megnyilatkozási, illetve a szavazási készség oldalán. A közéleti-politikai érdeklődés magas és alacsony szintje is olyan tényező, amely hasonló jelleggel befolyásolja a részvételi, aktivitási készséget mindhárom vonatkozásban. Nem kevésbé lényeges, és a mérési torzítások szempontjából különös figyelmet érdemlő mozzanat azonban az egyes tényezők közti inkongruencia, amelynek különböző válfajai, ha más-más jelleggel is, egyaránt szerepet játszhatnak a téves becslésekben.

A mintavételi tényezők oldaláról, az elérési problémák felől kezdve, az egyik legszembetűnőbb inkongruenciát az az eltérés képezte (ahogy a továbbiakban is), ami a nagyvárosi magas státusú válaszadók nehéz elérhetősége és az utóbbiak szokásosan magas választási részvétele között húzódik. A kieső címetek kísérő mini terepfelvételek a városias vagy vidékies lakóhelyi környezetet (és az ezzel kapcsolatos biztonsági percepciót) jelezték alapvető választóvonalként.

Sőt, panelfelvételből származó tapasztalatok azt jelezték, hogy ha sikerült is elérni a magasabb státusú válaszadókat, a lemorzsolódás ebben a körben rendre magasabb volt, mint az alacsonyabb szociokulturális szinteken. Noha a mostani problémára, a baloldali, liberális szavazók felülbecslésére ez nem ad közvetlen útbaigazítást (sőt, első megközelítésben inkább az ellenkezőjét sugallja), mégis a nagyvárosi válaszadói szegmens demoszkópiai labilitására és (a politikai klímahatást is figyelembe véve) nagyobb fokú kontextuális érzékenysége utal. A személyes (bal-jobb) politikai-ideológiai orientáció és a települési (bal-jobb) miliő együttes hatását figyelembe vevő többváltozós elemzések a 2003-as adatok alapján szignifikáns összefüggést mutattak (Angelusz–Tardos, 2006a). De egy 2005-ös (akkoriban is erősen megosztott országos véleményklíma melletti) felvételből származó eredmények is azt jelezték, hogy pregnancies jobboldali településeken a jobboldali szavazók lényegesen nagyobb arányban jelentek meg a pártpreferenciájukat határozottan kinyilvánítók között, mint a politikai miliőjüket tekintve baloldali jellegű településeken.

Bár az elérési jellemzők kétségtelenül változhattak a telefonos közvéleménykutatások térhódításával, a kétezres évek felé a személyes és a telefonos felvételi módok kedvező és kedvezőtlen lefedési közegeiről megfigyelt tendenciák szerint a nagyrészt aktív középkorosztályok, valamint különböző peremhelyzetű, underclass jellegű csoportok egyaránt az utóbbi szegmensek közé tartoztak (Angelusz–Tardos, 2009). Ezek a csoportok nagyrészt már akkoriban és ma is inkább a jobboldal táborát bővítik (és akkor még nem volt szó a közmunkások erős helyi kontroll melletti, pulzáló nagyságú, de a legutóbbi években is százezres nagyságrendű csoportja, illetve az aprófalvaknak az előzőekben már tárgyalt, szintén nem elhanyagolható méretű választóközönségéről.)

Hagyományos „nagy” és feltörekvő új pártok: mérési útfüggés és módhatások

A DKMKA MVP a 2008-as három igenes népszavazás kapcsán végzett felvételegyüttese adott először lehetőséget három felvételi mód, személyes, telefonos és online kérdés együttes alkalmazására és a felvételi mód szerinti összehasonlítására (Angelusz–Tardos, 2009). Mind a részvételi hajlandóságot, mind az igen/nem szavazati arányt a személyes felvétel közelítette meg legjobban, míg a szavazási készséget a telefonos felvétel, a nemmel szavazók arányát az online felvétel becsülte leginkább felül (de a telefonos felvétel is közel kétszer annyi nemmel szavazót becsült, mint amennyi végül realizálódott). Az elvégzett többváltozós elemzések szerint a felvételi módok szerinti szignifikáns eltérések az igen/nem szavazatokat tekintve csak részben voltak visszavezethetők az egyaránt jelentős hatást gyakorló iskolázottsági és életkor, illetve a

legbefolyásosabb személyes politikai-ideológiai (bal-jobb) önbesorolási tényezőre.

A szóban forgó összehasonlítások sorában a korabeli pártpreferenciák felvételi mód szerinti eredményei is tanulságosak. Bár már jelentős mértékben a Fidesz irányába tolódva el, mind a személyes, mind a telefonos kérdezés a két „hagyományos nagy párt”, az MSZP és a Fidesz dominanciáját jelezte, az egyéb pártoknak csak tízsázaléknyi részesedést hagyva. Az online felvétel viszont szinte megelőlegezte a két évvel későbbi országgyűlési választás eredményét, a két „hagyományos kis párt” az MDF és az SZDSZ mellett az akkori „egyebeket” is beszámítva az online pártpreferenciáknak mintegy harmadát felölelve (tegyük hozzá, az olyan hamarosan befutó pártok, mint a Jobbik vagy az LMP, akkor éppen csak megszületve még az „egyebek” közt foglalt helyet).

Bár az internet elterjedése, illetve az online tájékozódás akkori hazai szintje az online felvételi módot az idő tájt még szűk keretek közé szorította, legalábbis utólag visszapillantva, mégis fontos jelzésekkel szolgált a pártpaletta újjárendeződésére vonatkozóan egy politikailag viszonylag érdeklődő szavazórétteg keresleti oldalát tekintve. A személyes és telefonos kérdezési módok „útfüggő” korlátjai, az adott értelemben vett konzervativizmusa már a 2009-es EP-választás kapcsán is világossá vált, amikor a Jobbikra leadott 15 százaléknyi szavazatnak fele, sőt harmada is éppen csak felszínre került a megelőző felvételek során. Ez a 2002-eshez mérhető előrejelzési kudarc kisebb mértékben a 2010-es választás során is megismétlődött, az akkor már csak képletesen „két nagy” mellett a további pártok, mindenekelőtt az újak, a Jobbik és az LMP szavazatarányának alulbecslésével. A DKMKA MVP választáskutatási program keretében e választás kapcsán is sor került a fenti három felvételi mód párhuzamos alkalmazására, s ahogy a továbbiak még visszatérnek rá, az online kérdezési forma bőven bevonta az új pártok szavazóközönségét. Meg kell jegyezni, az internetes tájékozódás korabeli szintje mellett az akkoriban rendelkezésre álló átsúlyozási lehetőségekkel is csak a szavazóközönség korlátozott lefedésére volt alkalmas.²⁶

A pártpreferencia kinyilvánítás háromsztatú tipológiája és másodlagos elemzése

A 2010-es felvételsorozat másodlagos elemzése a fentiekben már érintett pártpreferencia nyilvánítási tipológia (lásd Angelusz–Tardos, 2006a) további időszakra és felvételi módokra terjesztette ki. Ez mindenekelőtt a telefonos felvételek esetében kiugró tendenciát, a pártpreferenciák nyílt kifejezésétől való tartózkodást jelenítette meg pregnánsan.

1. táblázat. Pártpreferencia nyilvánítási tipológia 2003 és 2010 között, felvételi módok szerint (százalékban)

	2003	2005		2010	
	személyes	személyes	személyes	telefonos	online
„Perzisztensek”	70,8%	71,5%	75,3%	47,6%	79,8%
„Alulmondók”	24,2%	19,2%	16,5%	51,7%	14,5%
„Felülmondók”	5,0%	9,2%	8,3%	0,6%	5,8%

Jóllehet a pártpreferenciát illetően a részvételi készséghez képest tartózkodóbb „alulmondók” aránya minden esetben számottevően meghaladta a kedvenc pártokról inkább, a tényleges részvételtől visszafogottabban nyilatkozó „felülmondók” arányát, ez a rés a telefonos felvétel esetében oly mértékben kitágult, hogy adott esetben a (preferenciát és részvételi készséget illetően kongruens) „perzisztensek”-ét is meghaladta.

Az online felvételen belüli panelsorozat a tipológia érvényességét illetően további egybevetésekre is alkalmat adott. Így a választás előtti felvétel alapján kialakított tipológiának a választás utáni adatokkal való egybevetése szerint nem csak a „perzisztensek”, hanem a más szempontból bizonytalanabb, vagy legalábbis visszafogottabb „alulmondók” is 90 százalék fölötti arányban vettek részt a 2010. áprilisi választáson, míg a szimpátiájukról határozottabban nyilatkozó „felülmondók” között a kétharmados hányadot sem érte el a részvétel. Az pedig az előzőek alapján talán már nem meglepetés, hogy az új pártokra, a Jobbikra és az LMP-re szavazók aránya az „online perzisztensek”-en belül is magas értékekhez képest a másik két véleménynyilvánító típus, s különösen a „felülmondók”-on belül fordult elő jelentős gyakorisággal.

Ha a feltörekvő új pártok „in statu nascendi” megragadására a személyes felvételi mód a szóban forgó tapasztalatok szerint kevésbé is alkalmas, a véleménynyilvánítási tipológia alkalmazása azonban ezen a téren is lehetőségeket villantott fel, itt is a longitudinális lehetőségek kihasználásával. A DKMKA MVP 2008–9-es (2008-ban háromezer főről induló, majd a lemorzsolódást a 2009-ben új kontingenssel pótló) panelfelvétele nyújtott alkalmat a szóban forgó másodlagos elemzésekre. A mintában maradó paneltagok esetében a tipológia alkalmazására mind a 2008-as, mind a 2009-es felvétel alapján sor került, míg a lemorzsolódó, illetve a mintapótló szegmensek esetében értelemszerűen a 2008-as, illetve a 2009-es felvétel alapján. Az összevetés alapja ezúttal a 2006-os retrospektív pártvoks, illetve a 2008-as, valamint a 2009-es aktuális pártpreferencia, ezeknek típusonkénti alakulása (az adott szempontból lényeges mozzanatok kiemelése érdekében az érdemi válaszokat az akkori meghatározó szerepű MSZP-re és Fideszre, valamint összevontan az egyéb pártokra koncentrálva).

2. *táblázat.* 2006-os retrospektív voksok és 2008-as, illetve 2009-es pártpreferenciák a 2008–9-es panel szegmensek preferenciányilvánítási típusai szerint (százalékban)

	2008								2009								
	paneltag 2008_09				lemorzsolódó (08)				paneltag 2008_09				mintapótló (09)				
	típus(08)				típus				típus (09)				típus				
	per- zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total	per- zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total	per zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total	per zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total	
retr. voks 2006	Fidesz	57,8	26,0	23,9	53,1	58,4	32,9	28,6	54,4	56,3	29,2	47,2	53,0	54,1	27,3	55,3	51,6
	MSZP	35,7	60,6	63,0	39,4	35,2	54,3	65,1	38,7	36,0	62,8	49,1	39,4	35,3	59,6	38,3	37,8
	egyéb	6,5	13,5	13,0	7,5	6,4	12,9	6,3	6,9	7,8	8,0	3,8	7,6	10,6	13,1	6,4	10,6
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
pref 2008/ 9	N	886	104	46	1036	784	70	63	917	926	113	53	1092	870	99	47	1016
	Fidesz	64,7	63,6	44,3	62,3	63,8	63,9	51,6	62,0	64,4	84,8	58,1	64,5	63,1	72,7	59,3	63,1
	MSZP	26,8	27,3	38,5	28,1	26,0	27,9	36,3	27,7	23,3	6,1	28,0	23,2	24,0	9,1	20,9	23,2
	egyéb	8,6	9,1	17,2	9,6	10,2	8,2	12,1	10,4	12,2	9,1	14,0	12,3	13,0	18,2	19,8	13,7
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	923	33	122	1078	823	61	157	1041	908	33	93	1034	864	33	86	983

Hogy az áttekintés során először a korabeli közhangulati klímát és a vélemények mozgásának főbb tendenciáit érintsük, e tekintetben már a teljes min-tákra vonatkozó alapmegoszlások is sokat mondóak. Ha az előzőekben a 2003 és 2006 közötti felvételeket tekintve még két nagy tábor között erősen megosztott, ugyanakkor kiegyensúlyozott közvéleményről beszélhettünk, ez már 2008 közepére (a három igenes népszavazást követő hónapokra, a szóban forgó panelvizsgálat első hullámának idejére) ugyan még kétosztatú, de alapvetően domináns jellegű véleménymegoszlásba ment át a Fidesz javára. Részben a retrospektív voksok is tükrözték ezt az eltolódást: kisebb mértékben az MSZP-re leadott 2006-os szavazatok apadása, s erősebben a Fideszre szavazás (mintegy tíz százalékpontnyi) felülbecslésének nyomán. Mint a vélemény típusok szerinti bontások is érzékeltetik, ezek az eltolódások nem feltétlenül a válaszadók szelektív/adaptív emlékezetéhez, hanem már maga a válaszadói hajlandóság ilyen irányú átrendeződéséhez is kapcsolható. Leginkább a különböző panel szegmensek „alulmondói” jelenítették meg a vélemény nyilvánítás elhalkulásának, a többségi trendhez képesti háttérbe húzódásnak a tendenciáját: míg 2006-ban többségben az MSZP szavazói voltak köztük azok, akik pártpreferenciájukról a kutatás során megnyilatkoztak, a 2008-as, majd még inkább a 2009-es felvétel időpontjára – ismét e típusnak azon a kisebbségén belül, akik az aktuális preferencia kérdésében a véleményüket kinyilvánították – már a Fidesz támogatása került egyértelmű többségbe. Ezek a véleményfluktuációk különösen szembetűnőek a „perzisztensek” típusának a konkrét pártpreferenciákat tekintve igen stabil véleménymintázatához képest (az utóbbi esetben akár a 2006-os retrospektív voks és a 2008-as, illetve 2009-es pártpreferenciákat, és még inkább a 2008 és a 2009 közötti eltéréseket tekintve igen mérsékeltek voltak az elmozdulások).

Míg az „alulmondók”-at egyfajta óvatosság, fokozatosság jellemzi mind preferenciájuk módosításában, s még inkább kinyilvánításában (ahogy szemben a „felülmondók”-kal, ez többnyire baloldali 2006-os voksolási irányuk még 2009-re is jellemző felidézésében is megjelenik),²⁷ addig a „felülmondók” a legrugalmasabban fluktuáló, az új trendekhez leginkább adaptálódó típust jelenítik meg a különböző szegmensekben. Ez az a típus, amelyet a részvételi viselkedésre fókuszáló elemzéseink nyomán a „fenntartásos szavazók”-nak mind a szavazást, mind a konkrét voksolást az utolsó pillanatig mérlegelő csoportjához hasonlíthatnánk (lásd Angelusz–Tardos, 2005), azonban az adott instrumentális beállítódás alapján a Dalton-féle szavazói tipológia (Dalton, 2013) politikailag érdeklődő, ugyanakkor alapvetően pártsemleges („apartisan”) csoportjával is rokoníthatjuk. Ha a szóban forgó ambivalens szavazói attitűdök okán ez e típushoz tartozók tagjai nem is talpkövei a hosszabb távú véleménymintázatok körvonalazásának, az új véleményáramlatok, a létrejövő politikai preferenciák megragadásában alapvető szerepük lehet. Bár az „alulmondók”-hoz hasonlóan az uralkodó véleménymozgások adott szituációja nyomán ők

is az MSZP felől indultak és tartottak a Fidesz felé, azonban ez a mozgás részben már 2008-ban és 2009-ben még inkább az akkor vezető ellenzéki erőtől is eltérő egyéb pártok irányába tolódtak el részben – ha ennek során még nem is annyira a Jobbik és az LMP új pártjainak szavazói megjelenését, inkább egy ilyen irányú fogadókészség jelenlétét érzékeltetve. Az adott tendencia erősebben volt megfigyelhető a mintába frissen belépett mintapótló csoport, mint a régi paneltagok „felülmondói” esetében, akik – feltehetően a véleménystabilitást felerősítő panelhatás következtében is – kevésbé mozdultak ezekre az újabb hatásokra. (Ennek a fokozott válaszdói rugalmasságnak jele az is, hogy a 2009-es mintapótló szegmens „felülmondói” között már a 2006-os MSZP-s retrospektív voks is a Fidesznek adta át a helyét.)

A tipológiai eredmények néhány aktuális implikációja

Felmerül a kérdés, mindez hogyan vonatkoztatható a 2022-es szituációra? Természetesen nagyrészt nem – tehát nincs szó arról, hogy az akkori MSZP-t a mostani baloldali táborral helyettesíthetnénk be, inkább a fordítottjáról van szó. Ha az akkori közhangulati trend mellett például az akkori „alulmondók” meghatározó tömbje az MSZP mögül fokozatosan kihátrálva a tartózkodók és nem kis részben a Fidesz felé vett irányt, a 2021–22-es körülmények között hasonlóra aligha került sor; a választási tapasztalatok arra utalnak, hogy a baloldali, illetve liberális szavazók nagyrészt leadták voksukat az ellenzéki koalícióra. (Persze az elmúlt választási ciklusok során történhetek ilyen jellegű mozgások is, azonban nem egy-egy választásra koncentrálódva, esetenként viszonylag kis létszámban, és nem egyszer kerülő úton, például a Jobbikon keresztül.) Viszont a 2021-es közhangulati klíma és a települési miliő együttes hatása a Fidesz-holdudvar egy nem jelentéktelen külső gyűrűjére és a Jobbik szavazók még számottevőbb részére hathatott a kétezres évek fenti kutatási tapasztalataihoz hasonló jelleggel. Persze óvakodni kell a túlzott spekulációktól; bár elvben a jelen helyzetre vonatkozóan is alkalmazni lehetne, a mai felvételek jelentős része esetében valószínűleg a szóban forgó tipológia kialakításához szükséges adatok nem állnak rendelkezésre.²⁸ Annuit azonban megkockáztathatunk, hogy 2021 közepén és az előválasztás táján az ellenzéki fellendülés klímájában nem kevés Fidesz-szavazó jelenhetett meg (a vonatkozó kutatási adatok híján legalábbis képletesen szólva) az „alulmondók” csoportjában, szavazási szándékuk tárgyát a demoszkópiai nyilvánosság elől talonba helyezve. Míg a Jobbikra szavazók meghatározott része (ismét csak képletesen) a „felülmondók”-nak lett része – konkrét pártot, illetve az ellenzékre történő szavazást még megemlítve, de az újbóli voksolás felől már korántsem meggyőződve. Kiegészítve mindezt a választás előtti közvélemény-kutatások igen magas pártpreferencia említési tapasztalataival, továbbá a „bizonytalan

szavazók” különböző csoportjaira alkalmazott imputálási eljárásokról fent már elmondottakkal, az is valószínű, hogy a szóban forgó „alulmondók” egy része is megjelent a pártpreferenciával rendelkezők becsült csoportjaiban, így (a Fidesz-szavazók gyűréjében sem ritka, például a személyes anyagi helyzettel való elégedetlenség) különböző válaszmintái nyomán az ellenzéki tábor hozzárendelt szegmensében. Korántsem kizárható, hogy ha az ellenzék számára kedvező közhangulati klíma az előválasztás után is kitartott volna, ezek a potenciális fluktuációk részben realizálódhattak is volna. A választási eredmények azonban arról tanúskodtak, hogy ilyen jellegű váltásokra valójában nem, vagy csak nagyon ritkán került sor.²⁹

Ami pedig az egyéb pártok, a feltörekvő vagy újonnan megjelenő formációknak a „felülmondók” közti esetleges koncentrált megjelenését illeti, ha a kutatások többsége alul is becsülte az utóbbiakat, azért kellő nagyságban jelenítette meg ahhoz, hogy egy esetleges tipológiai szegmentálás a korábbihoz hasonló eredményekkel járna. Ugyanakkor a különböző imputálások, hozzárendelő eljárások gyakorlata a többnyire rendelkezésre álló klasszifikációs tényezők révén inkább a nagyobb pártok, tömbök, mint a kisebb egységek irányába mutat. Mindenesetre a 2022-es választás 70 százalékhoz közeli részvételi eredménye arra utal, hogy a „felülmondói” típus vélhető megjelenítői közül – akár a szokásszerűen nem szavazókból, akár a Jobbik lemorzsolódóiból kerültek is ki – sokan végül nem szavaztak a választáson.

EGY ÖSSZEGZŐ MODELL, KITEKINTÉSSSEL A JELENRE

A mérési hibaforrások sokrétű együttese – a demoszkópiai mesterség
újfajta „művészete”

A 2022-es választási esetnek a korábbiakkal való egybevetése és a korábbi kutatási eredmények, módszertani tapasztalatok felidézése egyaránt arra utalt, hogy a mérési torzítások aligha köthetők egyetlen nagy problémagóchoz; vélhetően nagyobb számú, egyenként esetleg kis horderejű hibaforrás vezethetett az egészében nagy tévedés irányába, amikor a szóban forgó mozzanatok aktuálisan nem vagy csak részben közömbösítették egymást, s egészében véve nagyrészt egy irányba mutattak.

A fenti vizsgálódások egy további általános tapasztalata, hogy bár a mintavételi és a nem mintavételi hibaforrások bizonyos vonatkozásokban (mint például a mintalefedés egyes problémái esetében) ténylegesen különválnak egymástól, azonban fontos további esetekben részben egymásból következnek. Minél inkább eltávolodott a survey gyakorlat a véletlenszerű reprezentativitáson alapuló klasszikus formáktól, annál inkább a válaszadói közeg jel-

legzetességei, a véleménynyilvánítás készsége vagy az attól való teljes, esetleg részleges tartózkodás vált a minták – inkább nem szándékolt, mint szándékolt – szelekciós kritériumává. Ez esetben a mintavételi hibaforrások kontrolljának a klasszikushoz képest már módosított, de a mintavétel módjához kapcsolt (design effect, stb.) változatai sem igazán alkalmazhatók a korábbiakhoz hasonlóan. Egyre több múlik az olyan kontextuális sajátosságokon, mint a település, szomszédság társadalmi-politikai miliője (vagy csak aktuális közbiztonsági állapota), vagy éppen olyan efemernek tűnő tényezőkön, mint az általános közhangulat, a kampánybeli politikai klímának egyik vagy másik fél irányában kedvező alakulása. Egyre nehezebbé válhat mindezt a tankönyvi irányelvek szerint menedzselni, egyre több szempontot kell figyelembe venni és összehangolni az optimális megoldásokhoz (ennyiben sohasem volt aktuálisabb egyfajta „művészet” igényéről beszélni – ahogyan egy klasszikus survey kézikönyv címe is hasonlóra utalt, lásd Payne „The art of asking questions”, 2014 [1951]).

A következőkben megkísérlem egy modellsémába rendezni az adott esetben is felmerülő torzítási tényezőket és ezek potenciális nagyságrendjét, a mintalefedéstől a válaszadásban való részvételi és az adott tárgynak megfelelően a pártpreferencia nyilvánítási készség, majd a kinyilvánított készség szavazási realizálásának szekvenciális folyamatán, annak elágazásain keresztül jelölve ki a főbb szakaszokat, a demoszkópiai és szavazási szegmenseket és a torzítás lehetséges csomópontjait. Ahogy az előzőekben tettem, ezúttal is kihagyom a szándékos (180 fokos) preferenciahamisítás válaszadói tényezőjét. Ahogyan Esser (1986) is feltette a kérdést alapvető metodológiai problémákat fejtegető tanulmányában, vajon „hazudhatnak-e a megkérdezettek”, és ennek kapcsán inkább az interjúszituációs adottságokhoz való alkalmazkodásról beszélt a nyilvánostól a magánvéleményekig terjedő sokrétű regiszteren, úgy igazítják a hazai válaszadók is véleményük, preferenciájuk kinyilvánítását különböző politikai és környezeti kontextusokban, a különböző felvételi módok szituációs kereteihez. Különösen feltételes a véleménynyilvánítás módja az olyan szegmensekben, tipológiai esetekben (lásd például a fentiekben kiemelt „alulmondó” és „felülmondó” típusokat), amikor maga a személyes privát vélemény sem egyértelmű, például egy párttól egy másikra, vagy a nem szavazástól az esetleges szavazás, egyik vagy másik pártra szavazás még el nem döntött stádiumában.

A modellséma konkrét körvonalai

Az alábbiakban bemutatott modellséma becslései nagyrészt a korábbiakban tárgyalt statisztikai és közvélemény-kutatási adatokon, esetenként (mint a különböző tipológiai szegmensek) tényleges szavazása vagy nem szavazása ese-

tében panelvizsgálatok előzetes jelzéseinek és választás utáni eredményeinek összevetésén alapulnak. A számszerű adatok inkább csak nagyságrendileg, a kisebb vagy nagyobb gyakoriságnak egyes szegmensekhez, az egyik vagy másik politikai oldalhoz való hozzárendelés plauzibilitása szempontjából értelmezhetőek. Az egyes demoszkópai/részvételi szegmensek (A-tól M-ig terjedő) megjelenítését a szóban forgó típusok területi súlypontjainak jellegzetes politikai miliőjére utaló jelzés és az ilyen kontextusra, valamint az aktuális politikai miliőre való érzékenység jelzése követi, főként az előző részekben érintett kutatásokra, részben kvalitatív tapasztalatokra alapozva, csakúgy, mint az egyes szegmensek előfordulásának nyilvánvalóan nem kőbe véselt becslése esetében. A táblázatpáros első panelje a hibaforrások válfajainak konkrét változatai szerint tagolja a szokásszerűen szavazó és nem szavazó választóközönséget, a mérési problémagócokat képviselő kérdéses demoszkópai eseteket külön kiemelve. A következő panelrész (3.2. táblázat) már összesített becslések alapján bontja a szavazás és nem szavazás kérdéses válfajait a különböző hibaforrások politikai oldalak szempontjából valószínűsíthető kihatása szerint.

3.1. táblázat. Mintavételi és nem mintavételi torzítások egy modellszerű sémája becsült értékekkel

minta lefedés, elvi elérhetőség	demoszkópai részvétel	szavazási hajlandóság	pártpreferencia kinyilvánítása	tényleges szavazás, a kérdéses mérési szegmenseket kiemelve	szegmens jelleg	politikai miliő, miliőérékenység	politikai klíma- érékenység	becsült arány
A nem szavaz								~ 6%
alig elérhető ~10%				szavaz	B aprófal- vak konvencio- nális	jobb- oldali miliő		~ 3%
					C elit	vegyes (liberá- lis)	X	~ 1%
elérhető ~ 90%	elzárkózó ~ 20%			D szavaz	pol. érde- telen kon- vencioná- lis, aktív alsó státus	inkább jobb- oldali, miliőér- zékeny		~12%
E nem szavaz								~ 8%

minta lefedés, elvi elérhetőség	demosztrációs részvétel	szavazási hajlandóság	pártpreferencia kinyilvánítása	tényleges szavazás, a kérdéses mérési szegmenseket kiemelve	szegmens jelleg	politikai milió, milióérzékenység	politikai klíma- érzékenység	becsült arány
elérhető ~ 90%	rész- tevő ~ 70%	hajlan- dónak mutat- kozik ~ 55%	mond pártot „per- zisz- tens”) ~ 40%	F szavaz				~ 38%
				G nem szavaz	vélet- len- szerű	nem speci- fikus		~ 2%
			nem mond pártot („alul- mondó”) ~ 15%	H szavaz	pol. érdek- telen, középre húzó, konven- cionális	nem speci- fikus	X	~ 14%
				I nem szavaz				~ 1%
	távol marad- na ~ 15%		mond pártot („felül- mondó”) ~ 5%	J nem szavaz	pol. érdek- lődő instru- mentális/ fenntar- tásos	inkább liberális	X	~ 3%
				K szavaz				~ 2%
			nem mond (per- zisz- tens) ~ 10%	L nem szavaz				~ 9%
				M szavaz	véletlen- szerű	nem speci- fikus		~ 1%

3.2. táblázat. A torzítások feltételezhető 2022-es politikai irányának mérlege a fenti becslések szerint

	szokásosan szavaz	szokásosan nem szavaz
kevésbé kérdéses mérés	~ 40%	~ 24%
kérdéses mérés	~ 31%	~ 5%
domináns torzítási irány	ezen belül	ezen belül
	kormánypárti alulbecslés B (~ 3%), H (~ 14%)	ellenzéki felülbecslés J (~ 3%)
	ellenzéki alulbecslés C (~ 1%), D (~ 12%)	kormánypárti felülbecslés

Bár a modellséma kiemelten a vélhető hibaforrás-szegmensekkel foglalkozik, nem árt hangsúlyozni, hogy a legnagyobb (F) szegmens a mérésileg többé-kevésbé problémamentes szavazó, „perzisztens” válaszadókat foglalja magába, ahogyan az alsó panelből is kitűnik, a választóközönség mintegy négytizedét foglalva magába. A szokásosan nem szavazók közül a potenciális választók mintegy egyegyetizedét kitevő szegmens is a viszonylag egyszerű esetek közé tartozik. A másik oldalon a problematikus esetek halmazát a választói népesség egyharmadánál némileg magasabbra becsült, nagyrészt szokásosan szavazó szegmens különféle válfajai képviselik.³⁰ De a szokásosan nem szavazók szegmensében 3 százalék körülire becsült torzítási góc nagyságrendje is bőven elég lehet egy kiélezett választási szituációban a mérési eredmények jelentős eltérítéséhez.

Ami a hibaforrások politikai oldalak szerinti mérlegét illeti, a felső sor (a kormányoldal alulbecslése és az ellenzéki oldal felülbecslése) együtt mintegy hét százalékponttal magasabb értéket jelez, mint a másik oldalon az alsó sor (az ellenzéki oldal alulbecslése és a kormányoldal – itt nem előforduló – felülbecslése) együttesen. Nagyságrendileg ez nem áll távol attól az eltéréstől, ami a választás előtti közvélemény-kutatások zömének eredményei és a tényleges választási eredmények közt álltak fent.³¹

Hibaforrások – lehetséges fejlesztési irányok és strukturális feltételek

Az aktuális hibaforrások tényleges méretéről a mai közvélemény-kutatókat végző intézetek nyilvánvalóan közelebbi információkkal rendelkezhetnek a kutatási metodológia konkrét eljárásainak és nem utolsósorban a felvételi eredményeknek az ismeretében. Csak bízhatunk benne, hogy sor fog kerülni remélhetőleg még részletesebb, esetleg rejtettebb hibaforrásokat is felszínre hozó áttekintésekre. És a jövőben olyan korszerűsítésekre is, amelyek alapján nehezebb választási szituációk sem hordoznak majd magukban leküzdhetetlen akadályt. Ilyen irányváltások már a kétezres évek során is formálódóban voltak, részben az online survey lehetőségeinek kibontakozásával, részben a több felvételi módot kombináló hibrid megközelítés megjelenésével (Angelusz–Tardos, 2009; újabb hazai vizsgálatok alapján Stefkovics, 2019; európai – ESS – felvételi bázison Messing et al, 2022). Bár úgy tűnik, még mindig a személyes felvétel a legmegbízhatóbb lehetőség, a „közegellenállás” megannyi akadálya miatt már ez se az egyedüli „királyi út”; a számításokból nyilván kihagyhatatlan gazdasági megfontolások miatt is célszerű a különböző formák valamilyen kombinálása. Talán nem csak anekdotikus érdekességű a DKMKA MVP 2010-es választási sorozata különböző felvételi eredményeinek egybevetése egymással és a kombinálásukat jelképező egyszerű átlagokkal. A tényleges választási eredményekhez képest külön-külön (még a személyes felvétel esetében is) meglehetősen nagy eltérések e kombinálás eredményeként lénye-

gesen alacsonyabb szinten, egészében már kedvező összképpel jelennek meg (ezen belül nyilván a véletlennek is tulajdonítható a Fidesz eredményét illetően szinte kísérteties egybeesés). A függelék F1. táblázatában közölt adatok világosan érzékeltetik az egyes felvételi módok előnyeit és hátrányait. Amíg a személyes és részben a telefonos megközelítés jobban hozta a hagyományos „nagy” pártok, az MSZP és a Fidesz támogatói körét (ha túl is becsülve főleg az utóbbit), addig az online felvételi mód az akkoriban feljövő új pártok, a Jobbik és az LMP megjelenítésében teljesített jobban (az utóbbi esetében itt is túlságosan jól). A különböző módok meghatározott egymásra kapcsolása (persze nem feltétlenül az itteni durva egyműsítés alapján) elősegítheti a hátrányokkal szemben az előnyös mozzanatok kiaknázását.

A különböző survey, ezen belül egyre inkább online, sőt az újabb típusú big data adatforrások és a teljes népességekre (ezen belül akár mikroegységekre is) vonatkozó választás- és területi statisztikai adatbázisok egymásra vonatkoztatása, szofisztikált módokon való összekapcsolása terén az elmúlt másfél évtizedben jelentős lépések történtek; Gelman és kutatótársainak kezdeményezései külön figyelmet érdemelnek (lásd pl. Gelman et al, 2016). Fontos elem ezek során a becslések tágabb körét, az aktuális tárgyat megelőző mérésekre is építő bayes-i megközelítések alkalmazása. Ilyenekre a hazai választáskutatások eredményeinek másodlagos feldolgozásával is sor került, a fentiekben is kiemelt ominózus 2002-es választásokra vonatkozóan (Závecz G., 2012). Ahogy ott a választásokat megelőző több hónap, más esetekben hosszabb időszak, esetleg több választás előzményjellegű figyelembe vétele eredményezhet jobb közelítést; az ilyen jellegű vizsgálódások meghonosodása, a tapasztalataik felhasználódása nem csak történeti, hanem prognosztikus jellegű felhasználások oldalán is eredményes lehet.

Mindehhez a jelenlegihez képest jóval több erőforrásra, mindenekelőtt több és nyilvánosabb kutatásra,³² a közgondolkodás hosszabb folyamatainak oldaláról ezeket megalapozó társadalomkutatási, és nem utolsó sorban jóval rendszeresebb módszertani vizsgálódásokra és ezek átfogó megvitatására volna szükség; mindezek jelenléte nem csak nemzetközi mércével, hanem ahogy a bevezetőben is szó volt, a korábbi hazai helyzethez mérve sem kielégítő. De ha ebben az írásban főként hibákról, torzításokról volt is szó, tegyük hozzá, a 2022-es választási eredmények előrejelzése során értő felhasználás, elfogulatlan kezelésmód mellett a meglévő kutatások is sokkal realisztikusabb, a közvéleményt a várható fejleményekre valószínűbben felkészítő áttekintéseket, összefoglaló elemzéseket eredményezhettek (Tóka, 2022, taktikaiszavazás.hu 2022). A közvélemény egy számottevő részében a felfokozott várakozások és a választást követő csalódások traumatikus jellege nem utolsó sorban ezeknek a méréseknek – épp a felfokozott hangulatot poentírozó – szakszerűtlen médiabeli megjelenítésére és politikai kampánycéloknak alárendelt beállítására vezethető vissza.³³ Az erőforrások bővítése, a módszertani fejlesztések és a

nyilvános jelenlét nagyobb foka nem utolsó sorban annak a szakmai autonómiának a megerősítéséhez is alapot adhatna, amely a közvélemény-kutatások elsődleges funkciója, a „társadalmi tisztánlátás” (Angelusz, 2000) terén betöltött feladatában, e szerep ellátásában is nélkülözhetetlen elem.

FÜGGELÉK

A DKMKA MVP 2010-es választáskutatásának felvételi módjai: választási eredmények és becslési eltérések (százalékban)

	2010 egy. választási listás arány	2010 DKMKA MVP survey alminták						felvételi módok átlaga	eltérés (absz)
		személyes felvétel	eltérés (absz)	telefonos felvétel	eltérés (absz)	online felvétel	eltérés (absz)		
Fidesz–KDNP	52,7	58,1	5,4	64,8	12,1	35,3	17,4	52,7	0
MSZP	19,3	23,1	3,8	20,7	1,4	21,6	2,3	21,8	2,5
Jobbik	16,7	12,7	4,0	8,1	8,6	19,8	3,1	13,5	3,2
MDF	2,7	1,9	0,8	1,2	1,5	3,4	0,7	2,2	0,5
LMP	7,5	3,4	4,1	4,0	3,4	15,9	8,4	7,8	0,3
Egyéb párt	1,1	0,8	0,3	1,2	0,1	3,9	2,8	2,0	0,9
Total	100,0	100,0		100,0		100,0		100,0	
összes eltérés			18,4		27,1		34,7		7,4

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kézirat első változatának kidolgozása során Fokasz Nikosz, Jelenfi Gábor, Kmetty Zoltán és Székelyi Mária észrevételeiért, a jelen változat esetében a Politikatudományi Szemle két anoním bírálójának korrekciós javaslataiért tartozom köszönettel.

JEGYZETEK

¹ Lásd az olyan forrásokat, mint a <https://kozvelemenymutatok.hu/>, a [https://hu.wikipedia.org/wiki/Közvélemény-kutatások_a_2022-es_magyarországi_országgyűlési_választásra](https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zvelem%C3%A9ny-kutat%C3%A1sok_a_2022-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1gy%C3%BCll%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1sra), a <https://taktikaiszavazas.hu/>, s nem utolsó sorban a Tóka Gábor által jegyzett Vox Populi: <https://kozvelemenymutatok.hu/>.

- ² Mivel ez az írás itt és a továbbiakban sem egyes intézetek speciális kudarcaira vagy pozitív eredményeire fókuszál (amelyek valamelyest ki is egyenlítődték a választások hosszabb sorozatában), ezért ezeket a részleteket sem tartalmazza (viszont jó áttekintés ilyen tekintetben Karácsony–Lakatos, 2006; Závecz G., 2018).
- ³ A kérdéskör elméleti vonatkozásait és nemzetközi irodalmát tekintve lásd Kende, 2013.
- ⁴ Így a Medián kutatásai azok közé tartoztak, amelyek a legjobban közelítették a 2022-es eredmények valós arányait – noha a szóban forgó közkeletű besorolások az intézetet inkább az ellenzéki oldalhoz kötik (sőt egy, a kampányidőszakban bemutatott játékfilm egy ad hominem motívuma enyhén szólva is „több lapáttal” tett rá ezekre a sztereotípiákra, legalábbis a kormánypárti oldalon tovább erodálva a közvélemény-kutatások befogadói közegét).
- ⁵ A kellő kérdezői kompetencia hiánya esetén fellépő kérdezőbiztosi hatások hazai eseteiről lásd Németh–Luksander, 2018.
- ⁶ Egy, még 1995-ben a Társi által a telefonos közvélemény-kutatásról rendezett vitában (Replika, 1995, <http://scripta.c3.hu/scripta0/replika/honlap/1920/14vita.htm>) az akkori készülékellátottság mellett még különösen egyértelmű elérési problémák mellett is Angelusz Róbert a nem mintavételi jellegű tartalmi mozzanatok fontosságát helyezte előtérbe.
- ⁷ Ezt a tendenciát a hazai terepről már egy kilencvenes évek első feléből való módszertani tanulmány is jelezte (Tarjányi, 1995). Már az online felvételi móddal összevetve, kisebb mértékben hasonló tapasztalatról számolt be újabb kelettel McRoy (2021).
- ⁸ Az akár intézményi, akár a mikrokörnyezeti normák, a „helyes vélemény” elvárásai iránti érzékenység kérdése már a kilencvenes évekből fenti vitában is megjelent. Ahogy a különböző felvételi módokon kapott eredmények összehasonlítása jelezte, erőteljesen nyilvánult meg az akkor ellenzéki Fidesz által kezdeményezett 2008-as „három igenes” népszavazás során is; erre a későbbiek során még visszatérek..
- ⁹ Klasszikus hivatkozás ennek kapcsán Bourdieu szkeptikus vitairata (Bourdieu, 1997).
- ¹⁰ Lásd <https://www.klubradio.hu/adasok/zavec-z-tibor-nem-dolhet-hatra-az-ellenzek-122306>.
- ¹¹ <https://telex.hu/belfold/2021/12/29/median-az-ellenzeki-szavazok-harmada-szerint-is-a-fidesz-nyeri-a-valasztast>.
- ¹² A kritikus választások fogalmáról és 2010-es megjelenéséről lásd Enyedi–Benoit, 2011.
- ¹³ A DKMKA MVP 2005-ös (2000 fős) felvétele alapján.
- ¹⁴ Meg kell jegyezni, a fent említett 2021 végi Telex-közlés címe „Medián: Az ellenzéki szavazók harmada szerint is a Fidesz nyeri a választást” inkább az ellenkező hangsúlyt sugallta, és ebben feltehetően a Fidesz-szavazók egyöntetűbb várakozásával, esetleg egy ideális kampány-etalonnal való egybevetés is nagyobb szerepet játszhatott, mint az itt figyelembe vett előzmények, az ellenzéki tábor bizakodásmentes hosszabb időszaka.
- ¹⁵ Lásd https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zvet%C3%A9s%C3%A9ny-kutat%C3%A1sok_a_2022-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1gy%C5%B1%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1sra.
- ¹⁶ A 2018-as Jobbik szavazóknak a 2022-re létrejött ellenzéki tábor többi szegmenséhez képesti eltéréseiről és különösen bizonyos ideológiai, szimbolikus vonatkozásokban a Fideszhez való közelségéről lásd Enyedi–Tardos, (2018).

- ¹⁷ Forrás: Átlátszó Választás '22 <https://atlo.team/valasztas2022-eredmenyek/>, illetve a korábbiakra vonatkozóan a Vécsei Pál által a DKMKA MVP számára rendelkezésre bocsátott választásstatisztikai kollekció.
- ¹⁸ Míg a korábbi legmagasabb Fidesz-arány esetében sem érte el a 60 százalékot a községekben belüli arány, mostanra ez 63 százalékra nőtt (ezt megelőzően 2018-ban is csak 57 százalékot tett ki).
- ¹⁹ Lásd erre vonatkozóan is a Medián 2021. december végi közléseit a HVG-ben.
- ²⁰ Mindehhez a kétezres évekből való kutatási adalékok, az említett véleménynyilvánítási tipológiával való összefüggések szolgáltatnak majd a másodlagos elemzések során empirikus támogatásokat.
- ²¹ A rétegzett (akár elvben véletlenszerű, akár kvótás) mintavételi tervek az esetek többségében nem tartalmaznak a községi szintnél mélyebbre menő bontást. (Annak pedig a tapasztalatok szerint kicsi az esélye, hogy az aprófalvak, külterületek olyan számban kerüljenek a mintába, ami a népességen belüli előfordulásuknak megfelelné).
- ²² Konkrétabban, a 2–500 fős településeken 67,5 százalék, a 200 fő alattiak esetében 68,7 százalék volt 2022 áprilisában.
- ²³ Sőt annak ellenére, hogy mint a legtöbb falusi település, az aprófalvak lélekszáma is fokozatosan csökken az előregedés tendenciája mellett, az 500 fő alatti községek össznépessége még nőtt is az elmúlt évtizedekben (2011-re már 300 ezer főt érve el). Ez tulajdonképp a községi népesség általános csökkenésének köszönhető: egyre több 500 és 1000 fő közti kistelepülés csúszott át az 500 fő alatti kategóriába (Bajmócy–Makra, 2015: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/7476/1/BP_MZS_2015.pdf).
- ²⁴ Így például a kilencvenes években a kisgazdák ezekben az aprófalvakban érték el rendre a legmagasabb szavazati arányt, többször a húsz százalékot is meghaladva. (A későbbiekben ez a szavazói szegmens nagyrészt a Fidesz szavazótáborába integrálódott.)
- ²⁵ Valójában a kérdőív-kontextushatásokkal kapcsolatos negyedik (2006-os) tanulmánynak is voltak idekapcsolódó számai (mint például a kérdésési listának a pártok, különösen a kisebb pártok választására gyakorolt befolyása, vagy a korábbi pártválasztás kérdésének a jelen pártpreferencia kinyilvánítására való hatása, azonban ezek inkább csak árnyalatnyi elmozdulásokat foglalhatnak magukba a részletesen tárgyalt mozzanatokhoz képest, és nem is egyértelmű a szóban forgó torzulásokra gyakorolt esetleges befolyásuk).
- ²⁶ Azok a többszintű regressziós elemzést igénybe vevő posztstratifikációs (MRP) „minta-átszabási” eljárások, amelyek egy szinte tetszés szerinti online felvételi anyagból annak belső összefüggései és egy területileg kellően specifikált korábbi választásstatisztikai adatbázis révén a hagyományos reprezentatív lehetőségekhez közelítő eredményeket produkáltak a 2012-es amerikai elnökválasztás során (Gelman et al, 2016).
- ²⁷ A tartózkodó, óvatos véleménynyilvánítás irányába mutat, ahogy további kutatási eredményekből megállapítható, hogy a különböző politikai-ideológiai dimenziók (baloldali-jobboldali, stb.) szerint messze az „alulmondók” helyezték magukat leginkább középre (sőt, náluk ez volt a modális választípus).

- ²⁸ Így a telefonos gyors felvételek eseteinek többségéből nyert adatok közé a véleménytipológia kialakításánál számításba vett retrospektív szavazás és konkrét pártvoks már nem fér bele.
- ²⁹ Hasonló tendenciákról szól Szabó Andrea (2022) egy, a választások előtti előadás során, amikor hosszabb távú közvélemény-kutatási adatsorok alapján a pártpreferenciával nem rendelkezők és a Fidesz iránti pártpreferencia ellenkező irányú hullámzását, választási ciklusok (illetve kampány és nem kampány időszakok) szerinti ciklikusságát vetette egybe.
- ³⁰ A szokásosan nem szavazók kérdéses mérésein belül a jelzettek túl fennmaradó (2-3 százaléknyi) az egyébként „perzisztensek” olyan véletlenszerű kisebbségeihez (G és M szegmenséhez) kapcsolódik, akik valamilyen alkalmi okból esetenként nem adják le, vagy éppen fordítva, leadják voksukat.
- ³¹ Különbség a 2022-ben megfigyeltekhez képest, hogy itt a „jobboldal” alulbecslése a domináns a becsült hibaforrásokon belül, míg a közvélemény-kutatásokban inkább a „baloldal” felülbecslése volt jellemzőbb. Persze torzítási válfajonként nem egyszerű ezeknek a mennyiségeknek a különválasztása – például a jobboldal aprófalvakhoz kapcsolódó alulbecslése egyszersmind felülbecslést eredményez a baloldali szavazókat illetően.
- ³² Külön tanulmányt igényelne e keretek bővítésének megannyi feltétele és kétségtelen intézményi, piaci, megrendelői korlátja.
- ³³ Lásd az ilyen kampányvonatkozások egyes részleteit a Telex (2022) dokumentumszerű feldolgozásában, illetve néhány publicisztikai összefüggését Pongrácz (2022) áttekintésében.

IRODALOM

- Angelusz Róbert (2000): *A láthatóság görbe tükrői*. Budapest: Új Mandátum.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2005): A választási részvétel hazai atlaszához. In: Mészáros József–Szakadát István (szerk.): *Magyarország politikai atlasza*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 67–82.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2006a): „Rejtőzködő szavazatok” és a társadalmi-politikai miliő – a látenciaprobléma vizsgálatának egy megközelítése. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. DKMKA, 111–134.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2006b): Az elérhetőség és a válaszadói készség gyenge közegei. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. DKMKA, 41–66.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2009): Demoszkópiai reprezentativitás, és demokratikus reprezentáció. Módszertani problémák és tartalmi dilemmák. In: Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái*. DKMKA–Századvég, 293–327.
- Böcskei Balázs–Szabó Andrea–Závecz Tibor (2022): Kihívások és kutatói „vakfoltok” a választás előtti közvélemény-kutatásokban. <https://24.hu/belfold/2022/03/31/valasztas-2022-kozvelemeny-kutatas-bizonytalansag/>
- Dalton, Russell J. (2013): *The apartisan American: dealignment and changing electoral politics*. CQ Press.

- Enyedi Zsolt–Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): Új kép: a 2010–as választások *Magyarországon*, DKMKA, 17–42
- Enyedi Zsolt–Tardos Róbert (2018): A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): Várakozások és csalódások. Parlamenti választás 2018. MTA TK PTI. 43–77.
- Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (2022): Az ellenzékiek inkább kötnék iskolázottsághoz a szavazati jogot, mint a fideszesek. Závecz Research/Telex <https://telex.hu/belfold/2022/05/19/enyedi-zsolt-szabo-andrea-ceu-zavecz-valasztas-utan-kutatas>
- Esser, Hartmut (1986): Können Befragte lügen? Zum Konzept des „wahren Wertes“ im Rahmen der handlungstheoretischen Interpretation des Befragtenverhaltens. *Kölner Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie: KZfSS*, 38 (2): 314–336.
- Gelman, Andrew–Goel, Sharad–Rothschild, David–Wang, Wei (2016): High-frequency polling with non-representative data. *Political Communication in Real Time*, 117–133.
- Karácsony Gergely–Lakatos Zsuzsa (2006): Választási előrejelzések Magyarországon, 1990–2006. Sikerek, tévedések és tanulságok. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. DKMKA, 185–220.
- Kende Gábor (2013): A közvélemény-kutatások hatása a politikai közvéleményre és a választói viselkedésre. *Szociológiai Szemle*, 23 (2): 6–30.
- Kmetty Zoltán (2012): A telefonos kutatások speciális problémái. *Statisztikai Szemle*. (1): 41–63.
- Kolosi Tamás–Tóth István György (2002): Egy tévedés története. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. Budapest, TÁRKI, 339–367.
- Manchin Róbert (2002): A közvélemény-kutatás fekete napja. *Gallup*. <http://www.gallup.hu/Gallup/release/ppref020408.htm>
- Marián Béla (2002): Fekete nap? A közvélemény-kutatók mellélövésének szakmai és politikai tanulságai. *Jel-Kép* (3): 3–17.
- McRoy, Martha (2021): Examining how survey mode affects Americans’ views of international affairs. Pew Research Center (Apr).
- Merton, Robert K. (2002 [1968]): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. [Social Theory and Social Structure] Osiris.
- Messing Vera–Ságvári Bence–Szeitl Blanka (2022): Webre terelés a személyes lekérdezés alternatívája? – Egy „push-to-web” hibrid survey tapasztalatai. *Statisztikai szemle*, 100 (3): 213–233. <https://doi.org/10.20311/stat2022.3.hu0213>.
- Németh, Renáta–Luksander, Alexandra [2018]: Strong impact of interviewers on respondents’ political choice: Evidence from Hungary. *Field Methods*, Vol. 30, No. 2, 155–170. <https://doi.org/10.1177/1525822X18769502>
- Pongrácz Bálint (2022): A közvélemény-kutatások szerepe a közéleti újságírásban. *Transzparens újságírásért*. <https://ojim.hu/a-kozvelemeny-kutatasok-szerepe-a-kozeleti-ujsgirasban/>
- Stanley Le Baron Payne (2014[1951]): *The Art of Asking Questions: Studies in Public Opinion*, 3 (Vol. 451). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1017/s0003055400302441>

- Stefkovics Ádám (2021): Keverni vagy nem keverni? A hibrid adatfelvételekben rejlő lehetőségek politikai témájú kérdőívek esetén. *Statistikai Szemle*, 1127–54. <https://doi.org/10.20311/stat2021.12.hu1127>
- Szabó Andrea (2022): A bizonytalanok választói csoportja. Előadás a Republikon és az FNF 2022. márciusi konferenciáján. In: *Mondd, te kit választanál? Beszámoló a konferenciáról*. <http://republikon.hu/esemenyek/22-03-22-valasztasok-elott.aspx>
- Szabó Andrea–Gerő Márton (2020): A magyar társadalom politikai integrációja. In: *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest, Argumentum Publishing House–Centre for Social Sciences, 89–126.
- Tarjányi József (1995): Módszertani problémák a telefonos közvélemény-kutatásokban. *Replika*. 19–20. sz. 197–212. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1920/13tar.htm>
- Tóka Gábor (2020): Mit kezdjünk a közvélemény-kutatásokkal, ha tényleg ennyire rosszak (még Amerikában is)? *Vox Populi*, <https://kozvelemenymag.hu/2020/12/06/mit-kezdjunk-a-kozvelemenymag-kutatasokkal-ha-tenyleg-ennyire-rosszak-meg-amerikaban-is/>
- Závecz, Gergő (2012): The Black Day of Public Opinion Research Revisited. *Review of Sociology* (4): 4–16
- Závecz Gergő (2018): A 2018-as magyarországi országgyűlési választást megelőző közvélemény-kutatások. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várákosok és csalódások. Parlamenti választás 2018*. MTA TK-PTI, 455–83.